

тимуться до списку «наукових» при захисті дисертацій.

На тлі заяв про «розбудову громадянського суспільства» держава грізно проголосила: справжня наука може існувати лише у державних часописах, редактованих іще «радянськими» докторами й академіками. І, в принципі, таке рішення не здається дивним — адже шкала оцінок у «проскрибованих» державою виданнях надто розбігалася з виробленою в «українській радянській» гуманитарій науці ієрархією, що її наша політична еліта й досі визнає та шанує...

Водночас держава відібрала ще й ілюзію академічної свободи — що була необхідним атрибутом людей розумової праці ще від самоврядних середньовічних університетів, які мали власні суди й не підлягали загальній королівській юрисдикції. Національний університет ім. Тараса Шевченка отримав минулого року «подарунок» — самим Президентом затверджений новий Статут, згідно з яким ректора університету відтепер не обирає вчена рада, а призначає сам глава держави.

Такого, здається, Київський університет не знав ніколи. Навіть за часів Миколи І університетським професорам було дозволено самим обрати собі на ректора Михайла Максимовича. Навіть за часів тоталітаризму зберігалися ілюзорні, а все ж вибори. Нині вченій раді дозволено тільки

входити з поданням на адресу Президента.

Найсумніше те, що «президентську ласку» сивочолі професори (яким принагідно вдвічі збільшили платню, — начебто до того праця їхня була вдвічі менш вартісною) сприйняли як належне. Та чи випадає протестувати, коли замість старих виборів на посаду за конкурсом діє система зарахування на роботу за контрактом, і ректор (не лише київського Національного, а й будь-якого провінційного університету, який іще вчора був педінститутом) може звільнити незгідного, або принаймні збити його життя кошмаром.

Промовчали й сивочолі академіки — хоча за логікою подій наступним кроком має стати дарування нового статуту Національній Академії Наук. Згідно з ним Президент України призначатиме й Президента НАН. Звичайно ж, на подання загальних зборів академіків, перші ряди яких прикрашатимуть усім відомі достойники з історії партії та ракетобудування...

Минулі президентські вибори подарували нам величезну кількість сюжетів, гідних пера якого-небудь автора нової «Людської комедії» (якщо такий колись іще з'явиться на наших, як сказав Микола Зеров, «скитських перелогах»). Один із найпомітніших опозиційних політиків останнього часу, лідер партії «Собор» Анатолій Матвієнко зізнався:

однією з найбільших несподіванок для нього стало те, що злиднений народ насправді дуже вигідний для олігархічної влади. Адже його значно легше й дешевше купувати.

Справді, доведені до граничного зубожіння митці й «інженери людських душ» продавалися на диво дешево й охоче, як тільки виникав найменший попит. Учорашні поети-нонконформісти робилися «чорними іміджмейкерами» в штабі Волкова. Вчорашня «співуча душа України» весь свій хист віддала в ім'я збереження влади тих, яким глибоко чхати на «все эти хохлацкие песни». Зовні симпатичні ведучі й режисери зробили з першого національного телеканалу видовище, описати яке в термінах, прийнятних у інтелігентному товаристві, неможливо.

Після цього всього чи варто нарікати на зниження критеріїв, на засилля сірості й посередності, на те, що національна еліта виявилася трагічно нездатною ефективно виконувати свою місію...

Яка доля чекає на українську інтелігенцію? Якщо сьогоднішній курс держави (який полягає у відсутності будь-якого курсу, а проте створює для наближених до влади людей фантастичні умови для швидкого неправедного збагачення) збережеться, то інтелігенція вимре в силу того, що вона такій державі непотрібна. Нечисленних якісних фахівців для обслуговування верхівки доведеться ім-

портувати, а тубільці обійдуться напівписьменними вчителями та фельдшерами.

Якщо буде ухвалено курс реформ, який перетворить національну економіку на низку прибуткових підприємств для розливу прохолоджувальних напоїв, де працюватиме дешева українська робоча сила, доля інтелігенції виявиться не набагато кращою. Їй буде відведено резервацію на економічних та гуманітарних кафедрах, де на зібраних у Тайвані комп'ютерах набиратимуться праці про український монетаризм та про парадигму національної культури.

І тільки в тому разі, якщо майбутнє України вирішать пов'язати з високими технологіями, з потужним наукомістким виробництвом, інтелігенція зберігає свій шанс.

Який сценарій буде врешті-решт обрано — сьогодні якоюсь мірою залежить і від самої інтелігенції, від її активності й політичної позиції. Принаймні якоюсь мірою. Завтра за несприятливого, але найімовірнішого розвитку подій від неї не залежатиме вже нічого.

Але якщо вимре інтелігенція, то й українська еліта остаточно перетвориться на сумне зібрання персонажів почасти з анекдотів про «нових росіян», почасти — з романів про американських «донів». І розмови про «розбудову держави» й «національне відродження» остаточно втрачать будь-який сенс. □

«Людина кризи» робить вибір

Сергій Грабовський

Президентські вибори в Україні стали фактом минулого, який щосили препарують політологи, соціологи, політичні технологи та майстри виборчих антитехнологій. Проте варто спробувати подивитися на цю подію з філософсько-антропологічного погляду: адже ми бачили, як певні персонажі арени людського буття обирали якщо не свого речника, то людину, з якою їм буде затишно жити. Людину цю звуть — Леонід Кучма. А от хто обирав його?

1.

Останні роки українського розвитку довели, що криза — явище, за всіма уявленнями, минуле — може набувати не просто перманентного, а самовідтворюваного характеру. Постійне погіршення соціально-економічних показників, невпинне зменшення обсягу валового внутрішнього продукту протягом десяти років, стабільне падіння рівня освіти, культурної та наукової діяльності, знецінення моральних цінностей, щодалі більше занецищення довкілля — все це характеризує сучасну українську кризу. Парадоксальним чином одночасно зі зростанням кількості людей, незадоволених своїм становищем, зростає кількість людей, які бояться його зміни. Зафіксована соціологічними дослідженнями й результатами виборів, ця суперечність вимагає осмислення.

На більшості українських теренів упродовж 70 років (у західній Україні — 45) панував культурно-антропологічний тип, для означення якого психолог Борис Кочубей запропонував поняття «С-особа». Йдеться про «гіперсоціальну людину», яка тією чи іншою мірою відмовилася від своїх особистих та соціально-суб'єктних якостей і не виокремлює себе із якоїсь категорії, позначеної «ми» (групи, колективу, класу, партії). Відбулася «функціоналізація» індивіда; його життя мало зміст лише остільки, оскільки було потрібне «великому колективному суб'єктові». Право передбачення й покладання майбутнього інституювалося в горішніх суспільних шарах. Ідеологічні форми заступали собою всі інші феномени духовного життя, вони ставали тотальними, для донесення їх до індивіда використовувалися не тільки засоби масової інформації, а й репресивний апарат.

С-особа змінюється тільки відповідно до змін соціального середовища, не маючи персональної автономії. Її внутрішня стабільність може досягатися лише завдяки стабільності соціальних структур. Крах «великого колективного суб'єкта», з яким ідентифікує себе С-особа, може стати і її життєвим крахом, і водночас переходом до стану екзистенційного хаосу, в якому можливі будь-які, найбезглуздіші рішення. Тому «людина гіперсоціальна» жадає (свідомо чи

підсвідомо) відновлення звичних норм життєбуття, хай навіть інших за формою, але «автентичних» за змістом.

Пізнє тоталітарне суспільство в людському вимірі поєднувало одразу дві риси: напрохуд велику стійкість, бо в основі суспільства перебувала масова С-особа, що прагнула не виходу поза межі цього суспільства, а лише його вдосконалення («розвинений соціалізм»), і надзвичайну нестійкість, оскільки наймасовіша в цьому суспільстві соціальна людина не здатна була на послідовний спротив негативним чинникам, які виходили поза межі пояснювальної дії панівного соціального міфу. Крім того, якщо міфологічна оболонка раптово (випадково чи закономірно) проривалася й суспільство діставало змогу дізнатися про існування успішніших засобів розв'язання проблем соціальної сфери, така людина здатна була (принаймні, частина С-осіб) швидко, ледь не блискавично переорієнтуватися на нові соціальні міфи.

2.

Тоталізація суспільного життя породжувала спротив, який оприянював себе й на культурно-антропологічному рівні. Сімона Вейль 1942 року дала начерки філософії Опору. Вона вважала, що онтологічною підставою людського поведіння в нелюдській ситуації є обов'язок.

Не визнаного іншими права просто не існує (в тоталітарній системі це твердження є аксіоматичним, наприклад, щодо права на свободу маніфестацій), але обов'язок, навіть і не визнаний іншими, не втрачає своєї реальності й суттєвості. Коли 1972 року, після арештів української інтелігенції, філософ Василь Лісовий написав до «директивних органів» листа, в якому добровільно розділяв відповідальність із кинутими за ґрати й просив заарештувати і його, він керувався саме обов'язком бути вільною людиною, не сподіваючись, що сучасники зрозуміють його вчинок. Обов'язок є онтологічно первинним щодо права. Ці обов'язки стосуються як самого людського Я, так й інших людей, своєї й інших країн і навіть самого всесвіту.

Специфіка буттєвості людини в просторі соціальності, власне, і є витоками Опору тотальності цього буття. Зasadнича багатовимірність людини (хай навіть викривлена чи «заодновимірена» конкретною ситуацією), її «розчакнутість» у струменах існування, її межовість як постійне долання меж (або самопокладання нових, призначення яких — бути подоланими), її діалогічне єство — все це суперечить одновимірності тотального суспільства. Власне кажучи, людина суперечить самій собі (тій, котра тікає від розмаїття світу й людського в людині) й «соціальному павутинню», вибудовано-

му задля захисту від спокуси Свободи. Завжди знаходяться ті, хто долає й індивідуально-екзистенційний, і соціальний Великий Страх. Це їхній обов'язок, який, власне, й не потребує зайвих пояснень, бо — «на тім стою, й інакше не можу».

Власне, для члена «великого колективного суб'єкта» навіть просте неприйняття чинних норм є вже активною вольовою дією, намаганням «жити не в олжі». Однак самі типи несприйняття системи цінностей «великого суб'єкта» можуть бути різними.

Людина може в своєму опорі спиратися (і найчастіше спирається) на себе, на факт власної буттєвості в оточенні, ворожому людській сутності й глибинним шарам культури. Людина вільна у виборі своїх орієнтацій і відповідає за них лише перед собою. Власне, абсолютною цінністю в цій системі координат виступає саме буття особистості, «приреченої на свободу». Граничний випадок такого «опертя на себе» описав на власному досвіді в нацистському концтаборі Бруно Бательгайм: треба створити малесеньку оазу автономного життя. Самому вирішувати, коли і як чистити зуби, спілкуватися з іншими ув'язненими, читати уривки газет, що випадково потрапили за ґрати, іншими словами — створити правила для себе, хоч би й ціною величезного ризику. Оскільки «ідеальний в'язень», із якого роблять «ідеального виконавця», що ретельно виконує всі зовнішні приписи, виявляється істотою нежиттєздатною, приреченою на загибель від найменшої випадковості. Отже, як афористично висловився Георгій Касьянов, «доки існує „людина незгодна“, доти взагалі існує людина».

В координатах панівних ідеологем «великого суб'єкта» поведінка учасників Опору абсолютно абсурдна, їхні ідеали та прагнення не-буттєві, приречені на за-буття. Однак із позиції людини Опору настільки ж абсурдним є саме існування тоталітарного «великого суб'єкта». Тут майбутнє як можливість перемоги в боротьбі, як надія на абсурдний успіх абсурдного бунту можуть мати більшу смислову реальність для людини Опору, ніж навколишній світ.

3.

Людина Опору протистоїть не лише системі («соціальній павутині»), не лише творцям, натхненникам і виконавцям тоталітарної партії-держави. Насамперед вона протистоїть С-особі, масовій людині тоталітарного суспільства, чия одновимірна соціальність часом створює для «нормальної» людини (а надто людини Опору) нестерпні умови існування. Адже всі найвишуканіші культурні цінності, всі найлюдяніші вчинки залишаються поза баченням С-особи, бо виходять за межі простору її існування. У кращому разі С-особа просто не реагує на діяльність людини Опору, в гіршому — намагається усунути її з обширів свого буття. Драматичність ситуації полягає в тому, що для людини Опору С-особа (внаслідок онтології обов'язку) виступає не як ворог, а як жертва тоталітарності, як предмет піклування й

допомоги. Отож, щоб «змінити світ», людина Опору мусить долати не лише «соціальне павутиння», а й, створюючи оази нової соціальності, вводити в них жертв цієї павутини, щоб познайомити їх з інакшим буттям.

Людині Опору судилося побачити чимало своїх перемог. Практика ХХ століття, боротьба з тоталітаризмом, філософська рефлексія Опору (від Камю та Сартра до Мариновича та Колаковського) утвердили життя особистості як усезагальну цінність у культурі новоєвропейського типу. Особистість — відправний пункт і

зменшено й обов'язкові «страхові» механізми на випадок неуспіху, оскільки людина має *право на вибір* того, що іншому видається невдачею. Хоча при цьому можливості дістати соціальні гарантії в разі потреби в них є надзвичайно широкими. Немає жорсткого закріплення соціальних ролей за особистістю, вона достатньо вільно може їх змінювати. Визнається навіть право на існування особистих неототалітарних устремлінь та ідеалів, однак суспільство вживає заходів, щоб ці тенденції не виходили за межі індивідуального світу й зберігався загальний плюралізм.

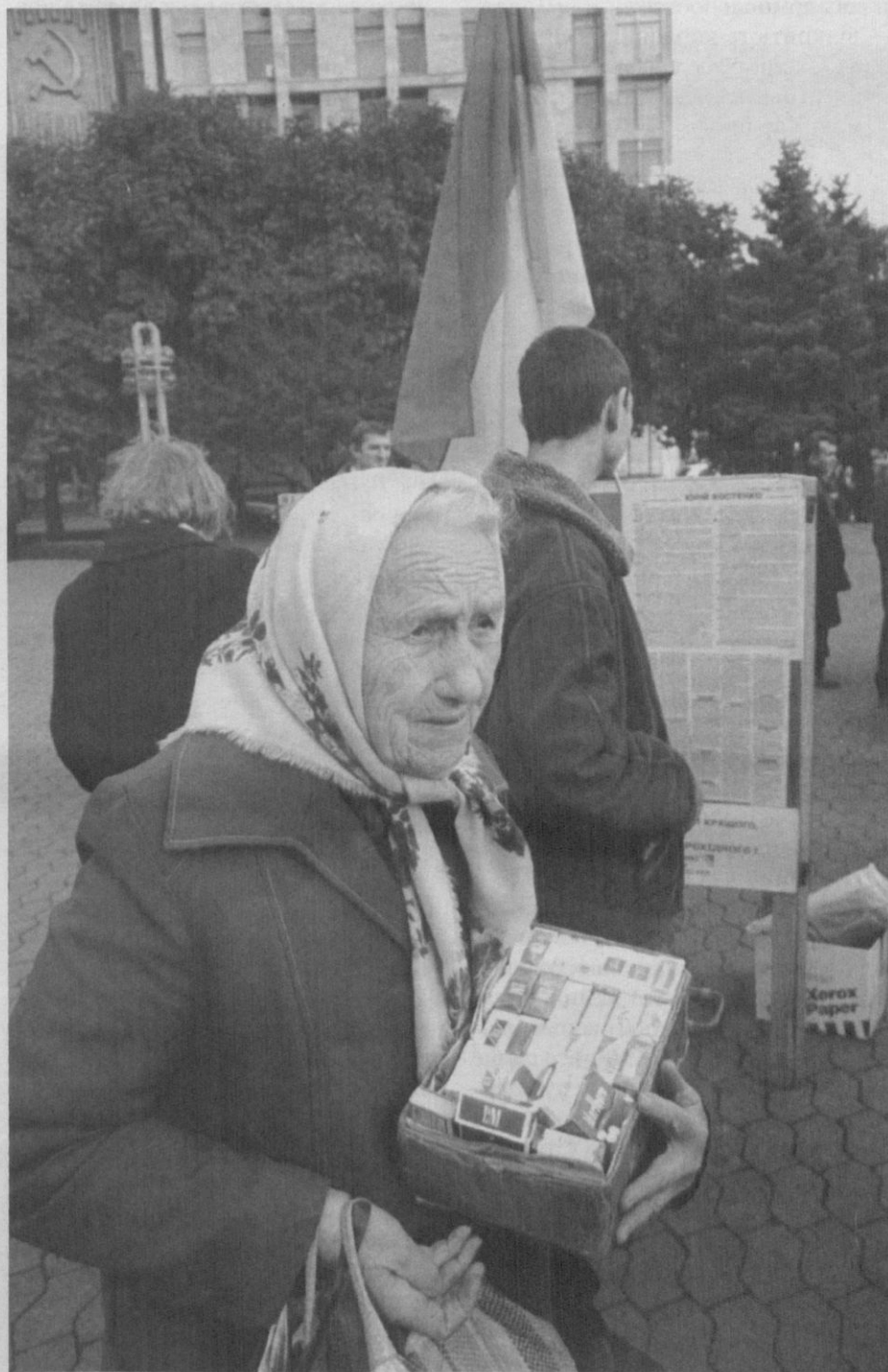

Фото Василія Артюшенка

кінцева точка політичної, економічної, художньої й усіх інших сфер діяльності суспільства, яке зазвичай зветься «відкритим». У ньому соціальні взаємини побудовано на принципах плюралізму — це стосується всіх сфер людського життєбуття, аж до сексуальних сценаріїв. Автономія особистості, її суверенітет там, де це суттєво не обмежує автономію іншої особистості, стає основою правової системи. В таких соціокультурних координатах досягаються різноманітні варіанти участі особи в процесі вибору соціального майбутнього (через відповідні політичні й економічні механізми). Спектр індивідуальних можливостей є надзвичайно широким, форми визначення ззовні тієї чи іншої життєвої альтернативи зведено до мінімуму. Одночасно відчутно

Водночас поза межами новоєвропейського культурного обширю зберігається стільки старих і виникає стільки нових реальних тоталітарних загроз, небезпек нівеляції особистості, десуб'єктивації людини, що ХХІ століття, таким чином, стає не омріяним «кінцем історії» (Фукуяма), а ареною протиборства цих тенденцій — особистісного первня культури й деструктивного, дегуманізаційного прагнення ствердити повновладдя «великих соціальних суб'єктів». Ареною, де свою роль грає (і грає вже) й Україна.

4.

Ситуація на пострадянських теренах, де тоталітарне суспільство замістилося не демократичним, а олі-

гархічним, з огляду на сказане вище, є вельми цікавою. Почнімо з того, що така зміна, мабуть, була чи не найдраматичнішим випробованням для самих учасників спротиву тоталітаризмові, оскільки почасти й вони виявилися винними в ній.

«Перехідний період» так і не став насправді перехідним, «стрибком із царства комуністичної необхідності до царства буржуазної свободи». Перехід (Transition) перетворився на самостійний тривалий етап (стадію, період) суспільного розвитку зі своїми характеристиками й закономірностями. Перехідна криза непомітно стала перманентною й самовідтворюваною. Якщо раніше її жили, скажімо, незбалансованість галузей пострадянської економіки чи відсутність кваліфікованих менеджерів у системі управління, то нині кризогенні чинники безпосередньо не пов'язані з комуністичною спадщиною. Вони є самодостатніми для підтримання кризового стану на невизначений строк, для збереження влади квазідемократичних олігархів замість тоталітарної ідеологічно-маніпулятивної номенклатури.

Властивими рисами українсько-го олігархічного суспільства (де в руках 1-2% населення зосереджене розпорядження 90% ресурсів країни) є:

- крайнє зубожіння 60%-70% населення, яке існує на грані фізичного виживання, і тому перейняте турботами саме про фізичне виживання, а не іншими людськими стремліннями;
- практична відсутність усталеного середнього стану в суспільстві (15%-20% населення, яких начебто можна зарахувати до цього стану, реально балансують біля межі падіння до найбідніших верств);
- кланово-корпоративна економіка (базована на відповідній власності) і така ж політична система (клан-партії);
- домінування структур виконавчої влади, яка спирається на частину впливових кланів («політичних холдингів»);
- політично-правова констатація демократії за реальної її обмеженості (насамперед через брак масового середнього класу);
- переважання залаштункової політики над публічною;
- несформованість, неструктурованість громадянського суспільства, в ролі інституцій якого нерідко виступають утворені з допомогою західних фондів чи виконавчої влади «муляжі»;
- певний «люфт свободи», тобто обмежена можливість реалізації права на свободу слова, — якщо ця реалізація реально нічим не загрожує тому чи іншому олігархічному кланові;
- розвиток потужних маніпулятивних технологій, якими за допомогою мас-медій можна домогтися підтримки загалом абсурдних рішень владних кланів чи бодай лояльного до них ставлення;
- зведення професійної культури до меж своєрідного гетто, покликаного періодично демонструвати «європейськість» країни в зовнішньому світі, а в інший час — не втру-

СУЧАСНІСТЬ

Література, наука, мистецтво,
суспільне життя

Щомісячний часопис незалежної
української думки

Груднева «Сучасність» друкує велику добірку матеріалів до 2000-ліття Різдва Христового, зокрема «Лист Папи Івана Павла II до мистців», «Різдво Христове та його онтологічне значення для людства на зламі другого і третього тисячоліття» Патріарха Філарета, статті Тетяни Метельової «Логічний сонет декалогу», Ольги Гомілко та Сергія Пролєєва «Релігія плоті: про неявну сутність християнства», М.П.Требіна «Віра і війська», Володимира Климчука «Споконвіку було слово. (Нова метафізика у слов'ян)», Олександра Шумилова «Містичний ключ до України», Олександра Сугоняка «Основи української політики: підхід до теми» та Любомира Белея «Українська богословська термінологія: шляхи розвитку».

Художня література представлена віршами чернівчанина Володимира Вознюка та бельгійського поета українського походження Романа Бабовала, посмертною публікацією «Двох ноктюрнів» Віктора Никитюка (1956–1999) з післямовою Василя Герасим'юка та новими розділами автобіографічної книги Ірини Жиленко «Ното fe-giens» — із надзвичайно цікавими замальовками літературного побуту та інтелектуальної атмосфери 60-х років.

Перше число «Сучасності» за цей рік друкує вірші Павла Вольвача та Богдана Чуприни, біографічну повість Богдана Певного «Дійство у п'ятому вимірі», спогади Владислава Клеха «Війна», розвідку Андрія Портнова «Ленін і більшовизм в українській політичній думці першої половини ХХ ст.», літературознавчі статті Юрія Барабаша «"Страшна помста" у двох вимірах. (Міф. Історія)», Миколи Неврлого «Слов'янський контекст шістдесятників» та Володимира Моренця «Без Тичини. (Уривок із монографії "Національні шляхи поетичного модерну. Україна — Польща: ХХ століття")».

Цікаву добірку публіцистичних матеріалів присвячено підсумкам президентських виборів. Це зокрема статті Сергія Грабовського «Сумна осінь 1999 року», Тетяни Метельової «Доленосний 1999: Quo vadis, Україно?» та Олександра Шумилова «Феномен 31 жовтня. Внутрішній "Карфаген"».

Журнал повідомляє також імена лауреатів премій «Сучасності» за 1999 рік. Ними стали прозаїк Василь Шкляр — за роман «Ключ» (ч. 5, 6); Олена Зінкевич — за розвідку «Невідомі шістдесяті» (ч. 4); та Тетяна Метельова за серію публіцистичних статей (ч. 3, 6, 11, 12).

Адреса редакції: 252034 Київ,
вул. Золотоворітська, 6, кімн. 23
Тел./факс: (044) 225-02-40

- чатись у стосунки «олігархія — масова людина»;
- відсутність структурованої системи національних еліт та існування кланів-квазіеліт паралельно із зародками інтелектуальної, військової, політичної, економічної еліт за надзвичайно слабкої комунікації між цими групами;
- відсутність незалежної судової влади, її реальне підпорядкування виконавчій владі та (подекуди) безпосередньо кланам;
- роль парламенту не як законодавчої влади, а як осереддя узгодження й кодифікації міжкланових домовленостей;
- відкритість кордонів на Заході й на Сході, обмежена радше західними партнерами України, ніж самою Україною.

На загал, кланово-олігархічне суспільство є своєрідним відтворенням в обставинах індустріальної (частково постіндустріальної) доби соціальних, політичних, економічних і культурно-антропологічних визначальників, притаманних попереднім історичним епохам або позаєвропейським цивілізаціям, які не можуть сприйняти вартості сучасного суспільства, зробити їх органічним складником свого розвитку. Перманентна криза — одна з ознак таких суспільств.

5.

У спадщину від недавнього минулого українському суспільству дісталася модифікація С-особи — «совецька людина» (homo soveticus, soviet man, «совок»). За Григорієм Грабовичем, питомими рисами совецької людини є налаштованість на розчиненість у колективі, спрямована назовні агресивність, спрощеність усіх людських поведінкових реакцій, відсутність особистої відповідальності за свої дії тощо. Совецька людина комфортно почувається лише тоді, коли нею жорстко керує державна влада. Будь-яке послаблення (демократизацію) владних структур вона переживає як утрату орієнтирів у просторі соціальності й реагує на це вельми агресивно.

Совецька людина жадає відтворення колишнього комфортного для неї соціуму або бодай консервації усталених стосунків у регіональному масштабі чи в межах мікросоціуму. Власне, тільки таким чином і відтворюється та зберігає свої риси цей культурно-антропологічний тип. Поза межами «резервації» (розмірами від сім'ї до регіону) совецька людина, якій притаманні певні риси «ідеального виконавця», виховуваного нацистськими концтаборами, втрачає життєздатність.

Втім, реальністю часу є швидка трансформація значної кількості совецьких людей у нові культурно-антропологічні типи: «людина відчаю», до певної міри — «людина кризи», і навіть «оператори» й «олігархи». Проте всі вони є «соціальними дітьми» людини совецької доби з її «гіперсоціальністю», а відтак — непристосовані до самостійних рішень, до перебирання відповідальності (в тому числі й за долю своєї

батьківщини) на себе. Навіть олігархи, не кажучи вже про масовіші типи персонажів, можуть бути легким знаряддям у руках умілих маніпуляторів.

Останні президентські вибори засвідчили, що більшість українського суспільства становлять як «гіперсоціальні» совецькі люди з їхньою прихильністю до символів совецької доби (хоча в реальному житті вони можуть керуватися зовсім іншими вартостями й найбільше прагнуть проштовхатися до лав сучасних олігархів; головне — побачити знайомі жести й почути знайомі слова), так і «люди кризи». Можливо, вони (котрі не довіряють президентові й масово голосують за нього) і становлять нині більшість українського суспільства. Саме «людина кризи» й віддала перевагу найголовнішій ознаці стабільності, яку уособлює собою Леонід Кучма: стабільності кризи.

6.

Антитезою до панівного в олігархічній державі способу людського існування є повнокровне, багатовимірне, відповідальне, насичене вчинками людське життєбуття. Тобто життя *Вільного громадянина*. Але переростання цього персонажа в масову силу опирається вся державна міць і вся новостворена соціальна структура. Бо українська олігархічна держава реальна й стабільна лише за умови постійної самовідтворюваної загальної кризи, коли в ролі провідного культурно-антропологічного типу С-особу, для кланового суспільства неорганічну, змінює «людина кризи».

Остання не є чимось одновимірним, вона страждає від кризи, відчуває нелюдськість свого буття — й водночас дістає від цієї ненормальності своєрідне задоволення, неповторно-наркотичне переживання, вивільнитися від якого їй перешкоджають її ж власні настанови. Отож «людина кризи», котрій смакує негативне, не менше, ніж верхівка олігархії, відтворює ситуацію *загальної кризи*, в якій при звичаєним способом існування є не життя, а *виживання*. Ключовими термінами-символами, що окреслюють «бажано-небажаний», водночас єдино вартісний для людини кризи спосіб існування, є *стабільність*, *злагода* та те ж саме *виживання* («не все так погано у нашому домі»). Реально стабільність означає стабільність тривання кризи, злагода — примирення з порушеннями засадничих людських прав і тими, хто ці порушення свідомо чинить, а виживання — відмову від вартісніших способів життєбуття. В політичному житті людина кризи віддає перевагу своїм подобам — сьогодні уособленням цієї людини (яке еволюціонує разом із нею ще від совецького часу) став Леонід Кучма.

Іншими більш чи менш масовими культурно-антропологічними кризовими типами українського суспільства стали «люди відчаю», «люди байдужості», а також «виконавці» та «оператори» (дві останні категорії — найменш чисельні). І всі вони разом активно генерують перманентну кризу, а не лише перебувають у

ній. Що ж стосується верхів суспільства, то вони представлені владною олігархією (на яку напрочуд швидко встигла перетворитися частина тоталітарної номенклатури вкупі з частиною колишнього криміналітету). Саме олігархія є одним із безпосередніх перевтілень буття домінуючої в минулому суспільстві С-особи, оскільки для неї все (кошти, влада, «демократичні» посади) підпорядковані утриманню свого соціального статусу в кризовому суспільстві. Але, перебуваючи у зв'язаному загальним вектором розвитку (точніше, «кружляння») суспільства, олігархія продукує так звані «непопулярні рішення», котрі поглиблюють саму кризу. Тому ситуація спротиву, заперечення олігархії вимагає не опору, а життєствердження як вияву онтологічного обов'язку «людини свободи» або ж «вільного громадянина», який іде на зміну «людині Опору».

Цей новий для українського суспільства, яке тривалий час перебувало в стані тоталітарного буття, людський тип є, власне, вже не чимось надто специфічним порівняно з культурно-антропологічними персонажами євроатлантичної цивілізації. Йдеться про загальну культурно-антропологічну тенденцію цієї цивілізації, коли вона розвивається за умов історично зумовленої демократії та можливості вільної автономізації людських самовиявів, коли культура «багатоповерхова» і «барвиста».

Прикметно, що близько мільйона виборців проголосували проти обох кандидатів («совецької людини» і «людини кризи»). Є підозра, що 2,5% «зіпсованих» бюлетенів, у яких виборці, мабуть, дозволили собі написати міцні слівця, є також своєрідним виявом голосування проти обох кандидатів. Чи характерні такі жести для «людини кризи», «совка» чи «людини відчаю»? Навряд. Адже треба прийти на виборчу дільницю, керуючись внутрішнім обов'язком, викреслити обох, знаючи, що твій індивідуальний жест не надто змінить загальну картину. Але ти вільно відкидаєш вибір із двох лих. До речі, в Києві так голосувало 10% виборців, чверть із них — молоді люди до 30 років.

І ще одне: попри ризик, що до влади прийдуть «червоні», «протестанти» не поступилися своїм «я». Це означає, зокрема, впевненість у своїх силах, у спроможності вибудувати інший світ, ніж світ «червоного реваншу» (як, до речі, й «злагідної олігархії»). Іншими словами, є свідчення певного суспільно-політичного й культурно-антропологічного потенціалу свободи у суспільстві, і це, мабуть, є головним результатом президентських виборів 1999 року, який дозволяє сподіватися, що «людина кризи» стане не єдиним персонажем новітнього українського життя.

Але, поєднуючи тверезість і патетику, доводиться констатувати, що за всіх обставин «вільному громадянину» ще довго доведеться бути не пересічним членом суспільного організму, а членом певної, напівтаємної корпорації, яка живе паралельним до більшості соціуму життям. □